?Da li je moral promjenjiv

Prihvatanje ili neprihvatanje promjenjivosti morala veoma je značajno u etičkim i odgojnim raspravama. Ukoliko neko pretpostavi da čovjekov moral ni u kojem slučaju nije podložan promjeni te da ne postoji nikakav slobodni izbor u odgoju ili moralnoj izmjeni, onda je sve ono što su dosad rekli etičari nesuvislo i uzaludno, i ne samo da će biti nesuvisla etika, već će uzaludni i nesuvisli biti svi odgojni programi vjerovjesnika, nebeske Knjige, kazneni zakoni, preventivne kazne (ta'zirat) i društveni propisi koji postoje radi poticanja dobrih, a ukora loših. Međutim, istina je da se prema metodi razumnih ljudi Svijeta – na čelu s Božijim

vjerovjesnicima, poslanim od Uzvišenog Boga da bi uputili čovječanstvo – u aksiome ubraja prihvatanje promjenjivosti vrijednosnih i etičkih osobina, tako da je u poznatoj predaji od časnog Poslanika, s.a.v.a., preneseno: "Zaista sam poslan da usavršim plemenite ćudi."[1]

Drugom prilikom je rekao: "Poslan sam zarad lijepih ćudi i moralnih vrlina."[2]

Ili: "Zaista sam poslan da usavršim lijepe ćudi."[3]

U riječima hazreti Alija, a.s., nalazimo i sljedeće: "Kada se ne bismo nadali Džennetu ili bojali Vatre i kada ne bismo očekivali nagradu ili kaznu, dostojno bi bilo da tražimo plemenite ćudi, jer one zbilja upućuju na put uspjeha."[4]

Od časnog Poslanika, s.a.v.a., prenosi se: "Uzvišeni Allah je plemenite ćudi učinio vezom između Sebe i Svojih robova. Zato, dovoljno je svakom od vas da se drži morala koji će ga povezati sa Allahom."[5]

Postoje brojne rasprave u vezi s promjenjivošću ili nepromjenjivošću morala te prihvatanjem i nestankom moralnih osobina kod čovjeka. Neki, poput stoika, smatraju da je čovjek po prirodi dobar i vjeruju da su svi ljudi po prirodi i naravi stvoreni kao dobri.[6] I Gazali pripada ovoj skupini. Uvjeren je da je čovjekova suština srodna svijetu meleka, što znači da je stvoren čist i dobar, a ako neko ima loša svojstva, on ostaje lišen saputništva meleka u Nebeskom svijetu (ʻaleme melekut) i zbog toga duhovnim vježbanjem i borbom treba stići do tevhida, a to je položaj: Nema božanstva osim Allaha. U tom stanju on se ne posvećuje ničemu osim pokoravanju Gospodaru i traženju od Njega te stiže do zbilje Istine.[7]

Nasuprot spomenutima, neki vjeruju da je čovjek po prirodi zao te istovremeno smatraju mogućim da obrazovanjem i odgojem postane dobar, a drugi, poput Galena (129–200.), neke ljude smatraju po prirodi dobrima, a neke lošima, dok za ostale drže da mogu biti i jedno i drugo,[8] što je slično onome što se prenosi od Radijuddina Nejšaburija – da je dobar moral ostavština hazreti Adema, a.s., onima koji imaju lijepu narav, a da je loš moral ostavština šejtana zlim ljudima.[9]

Neki opet, poput Aristotela, vjeruju da plemenite ćudi zavise od odgoja i obrazovanja te da ništa u vezi s ćudi nije prirodno, već je prihvatanje obrazovanja čovjekova prirodna težnja, kao što je težnja vatre da daje plamen uvis ili kamena da, kada je bačen, teži ka zemlji.

Arifi također vjeruju da je moral nešto što se stiče te lijepe ćudi smatraju ostvarivim putem obrazovanja i odgoja, zbog čega ne drže ispravnim mišljenje da se čovjek rađa sa dobrom ili lošom naravi. Autor knjige Faraidu al-suluk, arif iz sedmog stoljeća, naglašava ovu činjenicu.[10] Većina sufija također, poput njega, vjeruje u to da se moral stiče, tako da se uz program i duhovno putovanje mogu postići plemenite ćudi te određena ćud učiniti vlastitim postojanim svojstvom. Među onima koji zastupaju stav o stečenosti morala mogu se navesti

osobe kao što su Abu al-Qasim Kušejri,[11] Gazali,[12] ‘Ajnu-l-Qudat Hamedani (ubijen 525. g. [po H.)[13] i Suhravardi.[14

Pristupi.1

Općenito, rasprava o promjenjivosti ili nepromjenjivosti čovjekovog morala može biti svedena na tri mišljenja. U ovom poglavlju govorit ćemo o svakom od njih i istovremeno ćemo razmotriti argumente svih triju pristupa:

1.1. Prvi pristup

Jedna skupina vjeruje da se moral ne može promijeniti, jer oni koji imaju loš moral jesu ljudi čija je suština loša i ne mijenja se. Pod pretpostavkom da ipak dođe do promjene, ona je površna i nepostojana te se čovjek veoma brzo vraća u prvobitno stanje.

Jedan od dokaza za ovakav stav po njima je to da je struktura čovjekovog tijela i duše usko povezana sa moralom. Ustvari, moral svakog pojedinca slijedi kakvoću stvorenosti duše i tijela, a budući da se čovjekovo tijelo i duh ne mijenjaju, time ni njegov moral neće biti promjenjiv.

Drugi dokaz je to što se moral može promijeniti pod uticajem vanjskih činilaca kao što su odgajanje i savjeti, a kada ovih činilaca nestane, čovjek se vraća svome izvornom moralu, poput hladnoće vode koja se gubi zbog topline kao činioca, a kada taj vanjski činilac nestane, toplina se gubi i voda se vraća u prvobitno stanje.[15]

Odgovor na prvi dokaz je taj da duh (ruh) svih ljudi ima zajedničku odliku da je sklon prema vrlinama, tako da prilikom rođenja svi imaju te sklonosti, pa čak i prirodne poglede. Ustvari, ova početna priroda, koja se naziva fitretom, postoji u svim ljudima i čovjekov duh nije lišen sklonosti prema vrlinama – jedne svete sklonosti, čiste od svega materijalnog – što je Allahova milost prema njemu, i zato moral slijedi pripravnosti koje je Uzvišeni dao svakom čovjeku na raspolaganje. Ovi uvjeti za promjenu morala kao opći uvjeti postoje u svim ljudima, a ono što treba učiniti jeste tabanjem puta i moralnim kretanjem dovesti sebe do tog položaja i opremiti se blagodatima moralnih vrlina i plemenitosti. Dakle, uzevši u obzir to da je čovjek biće koje se postepeno usavršava, neophodno je pripremiti preduvjete za procvat potencijala i pripravnosti, a slanje Poslanika, spuštanje Knjiga te razum kao unutrašnji dokaz radi upute i vođenja stazom ljudskosti dati su od Boga kako se čovjek ne bi našao u neprilikama i krizi na putu spoznaje. Prema tome, ovim kratkim objašnjenjem postaje potpuno jasna slabost prvog dokaza izrečenog u korist mišljenja o nemogućnosti promjene morala.

Odgovor na drugi dokaz je taj da se, prvo, moral ne ogleda samo u vanjskom ponašanju, već mu je korijen u čovjekovoj duši u obliku postojanih duševnih svojstava, i drugo, nestankom vanjskih činilaca koji utiču na te vrline kod čovjeka – on ih neće izgubiti, jer su postale dio postojanih duševnih osobina i one će se očitovati u čovjekovom ponašanju, a nestajanje [postojanih duševnih osobina je veoma teško moguće.[16

Drugi pristup .1.2

Jedna skupina vjeruje da su neke moralne osobine podložne promjeni, a da druge nisu. U objašnjenju je rečeno da urođena i fitretska svojstva ne podliježu promjenama, dok su svojstva kojima su činioci izvanjski podložna promjenama.[17]

Pobornici ovog mišljenja vjeruju da je jedan dio ili veći dio morala podložan promjeni zato što je, prvo, ta promjena u ljudima opipljiva i očita, drugo, osnivanje političkih sistema i nebeskih vjerozakona bez toga bi bilo nesuvislo i neispravno, i treće, podložnost promjeni je prihvaćena kod mnogih životinja, kao kada divlja životinja postaje pitoma, nemiran konj ukroćen ili kada se divlji pas izdresira i koristi za čuvanje, pa kako onda da čovjek, koji ima bolje odlike, ne može prihvatiti moralni odgoj? Međutim, to da neke ćudi ne podliježu promjenama – a riječ je o malom broju – također je očito i opipljivo, a ta vrsta ćudi nije u vezi sa obavezama, kao one vrste ćudi koje pripadaju čovjekovom razumu, poput bistrine, pamćenja, intelektualnosti i sl. Stoga se ljudi u pogledu ukrašenosti ovom vrstom ćudi ili njenom uskraćenošću razlikuju: neki brzo i s lahkoćom, a neki sporo i s mukom ukrašavaju sebe ovakvim svojstvima. Upravo zbog toga, ukoliko pogledamo sve ljude, ne možemo naći dvije istovjetne osobe, pa čak ni po izgledu lica ne možemo naći da su dvije osobe iste.

Merhum Naraki, u prilog svome mišljenju o različitosti u sposobnostima, upućuje na predaju od časnog Poslanika, s.a.v.a.: "Djelujte, jer svako je spreman za ono za šta je stvoren."

Također, kako bi potvrdio svoj stav, navodi da je Aristotel rekao: "Moguće je da loši ljudi odgojem postanu dobri, ali to nije općenito. Zaista, nekada se kod nekih pojedinaca postigne učinak potpunog nestanka lošeg morala, kod nekih se loš moral samo umanji, a nekad se kod nekih ne postigne nikakav učinak."[18]

Kao što se da primijetiti, za ovaj stav nije iznesen dokaz, već se samo pozvalo na čulno osvjedočenje i iskustvo. Ipak, stiče se dojam da ono što je naveo ne samo da ne potvrđuje njegov stav već potvrđuje stav o promjenjivosti morala, jer je srž rečenog u tome da su ljudi različiti po pitanju ukrašavanja svojstvima u zavisnosti od svojih sposobnosti i inteligentnosti, zbog čega je to za neke lahko, a za neke teško, što je tačno, međutim to nema nikakve veze sa dokazivanjem tvrdnje kako neke od ćudi nisu promjenjive. Jedini zaključak do kojeg se može

doći iz nekih izraza poput onoga što se navodi od Aristotela jeste da je promjena nekih svojstava teška, što ne dokazuje nemogućnost promjene.

Za ovo mišljenje nema nijednog argumenta, jer ovakva vrsta podjele i razlike između svojstava nije dokaziva. Kakav argument iznijeti za tvrdnju da prirodna i fitretska svojstva i moral nisu promjenjivi, dok je ona vrsta svojstava na koju utiču vanjski činioci promjenjiva? A pod pretpostavkom da se takva promjena u takvoj vrsti svojstava prihvati, koji je argument za to da su fitretska svojstva nepromjenjiva? Kako to da se prirodna stanja životinja mogu mijenjati, a da se čovjekova ćud ne može mijenjati? I kako to da obrazovanje i odgoj ne mogu do te mjere biti korjeniti da unesu promjenu u dubinama čovjekovog bića?[19]

Potrebno je napomenuti da neki smatraju da je Platon prihvatio upravo ovo mišljenje u vezi s promjenjivošću i nepromjenjivošću morala i možda je Mulla Mahdi Naraki, razumjevši to na taj način, prihvatio ovo mišljenje. Stoga je primjereno sada navesti stav Farabija, koji objašnjava jednu od etičkih tema u kojoj se razilaze Aristotel i Platon. Naime, neki vjeruju kako među ovom dvojicom velikih naučnih autoriteta postoji neslaganje. Aristotelovo mišljenje je da se moral ubraja u red onih navika koje su promjenjive, dok Platon vjeruje da postoje dvije vrste morala: prirodni i stečeni, te da je prirodni nepromjenjiv.[20]

Farabi u vezi s pomirenjem ovih dvaju stanovišta kaže: “Aristotel ova pitanja iskazuje u jednom djelu, a ja sam u komentaru pisao podrobno objašnjenje toga, rekavši, prvo, da to djelo govori o građanskim zakonima, a ne o etici, to jest razmatra pravna pitanja, a ne etička, i drugo, mišljenje Aristotela u tom djelu u vezi je sa univerzalnim i općim pitanjima, a ne s partikularijama.”[21]

:U vezi sa ovim stavom treba obratiti pažnju na nekoliko stvari

.1 Ako su ova dva Aristotelova obraćanja prenesena na ovakav način, sasvim je jasno da su u međusobnom skladu, jer Aristotel kaže da je moral u potpunosti promjenjiv, a Platon kaže da je dio morala koji se stiče promjenjiv, dok je drugi dio, koji je prirodni, nepromjenjiv.[22] Ustvari, tema promjenjivosti ili nepromjenjivosti morala vraća se na to da li je čovjekov moral po biti ili po akcidenciji. Ako je po biti, neće biti promjenjiv, a ako je po akcidenciji, sklon je promjeni. Međutim, iz onoga što se prenosi od Platona ne može se shvatiti da je promjenjivost morala nemoguća, već se stiče dojam, kako su to neki velikani kazali,[23] da je stav Platona taj da je promjena urođenog morala teško ostvariva, a i u našim religijskim govorima također nalazimo: “Odvraćanje čovjeka od navike je ravno nadnaravnom djelu”[24], dakle da je veoma teško, ali ne i nemoguće. Isto tako, u predaji stoji da ukoliko vam kažu da su pomjerili planinu s mjesta, vjerujte, ali ukoliko kažu da se nečiji moral izmijenio, nemojte vjerovati, jer će se taj vratiti

onome što je godinama navikao činiti. Sasvim sigurno da ovim riječima Poslanik, s.a.v.a., ne želi kazati kako je nemoguće promijeniti moral, već želi ukazati na to da je čovjeku koji godinama čini nešto – to postalo navika i sada, kada je jedan dio svog života posvetio izmjeni tog morala, to mu je veoma teško izvesti, jer je najbolje vrijeme za promjenu morala mladost, prilika koja se treba cijeniti, iskoristiti i čiju vrijednost treba u potpunosti sačuvati.[25] Dakle, .Platon poput Aristotela iznosi stav da je moguće, mada veoma teško, promijeniti moral

Platon pod prirodnim oblikom, uz ono što je već objašnjeno, ne podrazumijeva prirodni već .2 proizvedeni oblik, koji on navodi kao primjer, kako bi to približio umu. Dakle, čovjekova duša, sa svakom odlikom s kojom se zbliži, priprema preduvjete za neko drugo svojstvo, a to sljedeće svojstvo, nakon što određeno vrijeme "proboravi" u duši, postaje priroda i preduvjet za sljedeći prirodni oblik.[26] Dakle, ne može se Platon dovesti u vezu s vjerovanjem da je promjena oblika u duši nemoguća. On kaže da promjena oblika i jedinki nije jednaka, već je kod nekoga teška, a kod nekoga lahka. I Aristotel vjeruje da nije jednaka izmjena svih ćudi, jer se čovjek koji se navikao na neku ćud razlikuje od onoga koji se na nju nije navikao. Prema tome, oba filozofa se načelno slažu sa stavom o mogućnosti promjene, kao i u razlikama između moralnih razina, .što znači da među njima nema razlike u mišljenju

Treći pristup .1.3

Treća skupina vjeruje da je ljudski moral promjenjiv i da ljudi mogu uz moralno odgajanje i ostvarenje morala izgraditi vlastitu ličnost.

Među dokazima koje navode za svoje mišljenje je i slanje vjerovjesnika od Uzvišenog Boga, u čije najvažnije obaveze se ubrajaju širenje morala i pokazivanje puteva ukrašavanja i čišćenja duše. Pored toga, uspostava kaznenih zakona, koji su na određen način povezani s bodrenjem dobrih i kuđenjem loših ljudi, svjedok je u prilog ovom mišljenju. Stoga razumni ljudi smatraju da je neophodno donošenje ovakvih zakona i da je obavezno pridržavati ih se radi zdravlja i sigurnosti društva, što je još jedan svjedok u prilog mišljenju o mogućnosti promjene ponašanja ljudi.

Jedan od dokaza na koje ukazuje ova skupina intelektualaca i etičara jeste i sljedeći: "Mi smo uvjereni da je moral povezan sa strukturom duše i tijela, ali je ova povezanost na razini pomoćnog, a ne potpunog uzroka, odnosno može imati ulogu da pripremi preduvjete, a ne da nužno mora imati definitivan učinak. Na ovaj način veliki broj ljudi nasljeđuje određene bolesti od svojih roditelja, tj. imaju preduvjete da obole od iste bolesti, ali i pored toga posebnim mjerama predostrožnosti mogu stati na put uticaju onoga što su naslijedili.

Pojedinci koji su tjelesno slabi vježbama i mjerama za očuvanje i poboljšanje zdravlja mogu

postati snažni, i obrnuto, snažni napuštajući ovo dvoje postaju slabi i nemoćni. Pored toga, duh i tijelo su također podložni promjenama, a šta da se tek kaže o moralu, koji je njihov proizvod?

Ako se ovakva promjena smatra mogućom kod životinja – a sve današnje životinje su nekada pripadale divljem svijetu, pa su postepeno dresurom postale krotke i preobratile se u domaće životinje – bez ikakve sumnje ova promjena tjelesnih i psihičkih stanja kod čovjeka, koji je izuzetna pojava i biće i koji posjeduje posebne odlike, moguća je i neophodna."[27]

Drugi dokaz koji ova skupina navodi i kojim zapravo daju odgovor na prethodni stav – kao što su i objašnjenjima koja su naveli u prvom dokazu dali odgovor na prvi dokaz prvoga pristupa – glasi: Mi prihvatamo da vanjski činioci ostavljaju trag na čovjekov duh i psihu, i to na način da čak i nove odlike bivaju prenesene naslijeđem na sljedeće generacije, na isti način kako je navedeno na primjeru pitomih životinja. U povijesti se također susrećemo s brojnim primjerima toga da je pod uticajem odgoja uz vanjske činioce došlo do potpune izmjene prirode pojedinaca, tako da su zli ljudi postali pobožni i askete. Međutim, kada spomenuti činioci ostvare pojavu takvih ćudi, bitno je da one vježbom i ustrajnošću trebaju postati navika i tek tada postaju postojano svojstvo duše, nakon čega djelovanjem određenih činilaca neće moći nestajati.[28

2. Tradicionalni dokazi promjenjivosti morala

Ono što je dosad navedeno ticalo se racionalnog sagledavanja te povijesnih i iskustvenih očitovanja u vezi sa dokazivanjem promjenjivosti čovjekovog morala. Nakon obraćanja tradicionalnim dokazima, kojih nije malo, ova činjenica i stav će postati jasniji pa je ovdje prikladno ukazati na nekoliko pitanja.

1. Bez ikakve sumnje, slanje Božijih poslanika tijesno je povezano sa mudrim poretkom u svijetu. Da Uzvišeni Allah nije slao vjerovjesnike, sigurno bismo bili suočeni sa poništavanjem svrhe stvaranja, jer bez upute Božijih vjerovjesnika čovjek ne bi, samo na temelju vlastite sposobnosti razumijevanja, mogao stići do svoga istinskog položaja. Stoga je u mudrom poretku potreba za Božijom uputom neophodna. Prema tome, slanje poslanika ima svoje koristi, koje su, između ostalog, vezane i za odgajanje ljudskih duša, o čemu jasno kazuju ajeti poput drugog ajeta sure Al-Džumu'a:

هُوَ الَّذِی بَعَثَ فِی الْأُمِّیِّینَ رَسُولًا مِنْهُمْ یَتْلُو عَلَیْهِمْ آیَاتِهِ وَیُزَکِّیهِمْ وَیُعَلِّمُهُمُ الْکِتَابَ وَالْحِکْمَةَ وَإِنْ کَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِی ضَلَالٍ مُبِینٍ

On je Taj Koji je neukima poslao Poslanika, jednog između njih, da im ajete Njegove kazuje i da

ih očisti i da ih Knjizi i mudrosti nauči, jer su prije bili u očitoj zabludi.
Ovaj i slični ajeti[29] podsjećaju nas na važnu činjenicu da se u temeljne ciljeve i važne vjerovjesničke obaveze ubrajaju uputa, odgoj, obrazovanje i čišćenje svih ljudi, koji su bili u .očitoj zabludi

Skup ajeta koji se ljudima obraćaju riječima kao što su: O sinovi Ademovi, o čovječe, o ljudi, .2 o robovi Moji, a sadrže naredbe i zabrane te pitanja vezana za ukrašavanje duše i sticanje moralnih vrlina, najbolji je dokaz mogućnosti promjene poročnog morala i ispravljanja loših svojstava. U suprotnom, općenitost ovakvog obraćanja bila bi nesuvisla i uzaludna.
Sasvim je jasno da moral i djelo zavise jedno od drugog, imaju odnos uzroka i posljedice te utiču jedno na drugo. Svaki dobar moral izvorište je dobrih djela, kao što poročan moral za sobom ostavlja loša djela. Nasuprot tome, ukoliko se dobra i loša djela ponavljaju, postepeno .se pretvaraju u moral, odnosno u dobru ili lošu narav

Ukoliko neko vjeruje u nemogućnost promjene morala, on na taj način prihvata prisiljenost u .3 djelovanju, jer je poruka njegovog stava da oni koji imaju dobar ili loš moral ne mogu izmijeniti ga, a budući da su im djela očitovanje morala, to znači da su prisiljeni činiti dobra ili loša djela, dok su istovremeno obavezani da čine dobra, a klone se loših djela. Ovo je ustvari čista [prisiljenost i sve negativne posljedice teorije o prisiljenosti važe i za ovo.[30

U časnom Kur'anu postoje ajeti koji čovjeka bodre na ukrašavanje moralom i udaljavanje od .4 :loših moralnih osobina. Naprimjer

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا ۝ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا

Uspjet će onaj ko je očisti, a gubitnik je onaj ko je zaprlja![31]
,(دَسَّاهَا) Bez sumnje, ajeti ove vrste svjedoče o promjeni moralnih svojstava, jer je izraz dassaha upotrijebljen u ajetu, iz korijena dassa, a dasisah znači miješanje neodgovarajuće stvari s drugom stvari, kao kada bi bilo rečeno da se žito izmiješalo sa zemljom. Ovaj izraz svjedoči da je čovjekova priroda čista i sklona bogobojaznosti, a prljavštine i moralni poroci prodiru do čovjeka izvana i obje strane podložne su izmjenama. Iz 34. ajeta sure Fussilat, u kojem se :kaže

ادْفَعْ بِالَّتِى هِىَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِى بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِىٌّ حَمِيمٌ

Uzvrati dobrim, pa će ti dušmanin tvoj odjednom prisni prijatelj postati, može se shvatiti da duboka neprijateljstva, koja su pustila korijene u čovjekovom moralu i prirodi, uz ljubav i

odgovarajuće ponašanje mogu biti izmijenjena u prisno i čvrsto prijateljstvo. Ako bi moral bio nepromjenjiv, ovo bi bilo nemoguće.[32] Dakle, iz ajeta se na jasan i očit način zaključuje mogućnost promjene morala. Svakako, ajeti u vezi sa ovom temom mogu biti svrstani u nekoliko skupina. Jedna skupina ovih ajeta govori o primjerima promjene morala, ali se sama riječ promjena u njima ne spominje. Ovakvih ajeta u Kur'anu ima veliki broj, poput ajeta koji naređuju pokoravanje, pokajanje, bogobojaznost, pravednost; svi ti ajeti podrazumijevaju da se čovjekov moral mora mijenjati.

اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى

[Pravedni budite, to je najbliže bogobojaznosti...[33

فَاتَّقُوا اللَّـهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ

[zato se Allaha bojte koliko god možete...[34

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّـهَ حَقَّ تُقَاتِهِ

O vjernici, Allaha se bojte onako kako Ga se treba bojati.[35]

Svi ovi ajeti objašnjavaju moralno uputstvo: Ako nemate ova svojstva, izgradite ih, a ako pak posjedujete takve moralne kvalitete, istrajte na njima i ne dozvolite im da se izmijene.

Druga skupina ajeta, pored moralnih uputa, nosi u sebi i izraz promjena, poput ajeta u surama Al-Anfal i Al-Ra'd. U suri Anfal u 53. ajetu se kaže:

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّـهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّـهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

To je zato što Allah neće izmijeniti blagodat koju je narodu podario – sve dok oni ne promijene ono što je u njima – a Allah sve čuje i sve zna.

U suri Al-Ra'd u 11. ajetu o istome se govori na drugačiji način:

لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّـهِ إِنَّ اللَّـهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّـهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ

Uz svakog od vas su meleci, ispred njega i iza njega, po Allahovu naređenju nad njim bdiju. Allah neće izmijeniti ono što je kod ljudi, dok oni sami ne izmijene to kod sebe. A kad Allah hoće da jedan narod kazni, niko to ne može spriječiti; osim Njega nema im zaštitnika.

U predajama također nailazimo na veoma jasne riječi iz kojih se može razumjeti promjenjivost morala, kao što se prenosi od časnog Poslanika, s.a.v.a.: "Zaista sam poslan da usavršim

plemenite ćudi."[36]

Isto tako, u predaji od Poslanika, s.a.v.a., kaže se: "Kada bi čovjek znao šta se nalazi u lijepom moralu, znao bi da ima potrebu da bude lijepog morala."[37]

U ovoj predaji potiče se na dobar moral, a u jednoj drugoj prenosi se od časnog Poslanika, s.a.v.a., da je rekao: "Lijepa narav je pola vjere."[38]

Od hazreti Alija, a.s., prenosi se da je rekao: "Pohvalna narav je plod razuma, a pokuđena je [plod neznanja."[39

Budući da su znanje i neznanje podložni promjenama, jasno je da je i moral, slijedeći njih, podložan promjeni. U šiijskim hadiskim knjigama postoji ogroman broj predaja koje ukazuju na [mogućnost promjene čovjekovog morala.[40

Promjenjivost morala s tačke gledišta Allame Tabatabaija .3

Uzevši u obzir stajališta merhuma Allame i brojne rasprave koje je vodio o moralu i odgoju, iz njegovih se riječi može uvidjeti da je moral smatrao promjenjivim. Kako bi to gledište postalo .jasnije, neophodno je spomenuti neka pitanja

Sloboda volje .3.1

Bez sumnje, čovjek je biće slobodne volje. Sloboda i sloboda volje su čovjekove odlike po stvaranju, u smislu da je stvoren slobodnim i s voljom odabira. On je u svojoj stvorenosti, u kojoj nije imao nikakvog odabira, slobodan i ima slobodu volje, tako da niko iz aspekta stvorenosti ne može da mu oduzme slobodu ili da mu je da. Drugim riječima, čovjek je prisiljen biti slobodan i nema mu druge već da bude slobodan. On u svojoj slobodi nije slobodan, jer ukoliko bi bio slobodan da bude slobodan, u tom slučaju mogao bi ne biti slobodan. Ne može se naći čovjek da nije stvoren kao slobodan. Prema tome, u pogledu stvaranja čovjek je stvoren tako da su sloboda i volja činioci njegova stvaranja i egzistiranja,[41] i to nikada ne može odvojiti od sebe niti ostati bez toga, osim u slučaju da više ne bude čovjek. Zbog toga, sve dok je čovjek i dok se za njega koristi naziv čovjek, on je slobodan i ima volju. Pored toga, da je posjedovanje volje kod čovjeka bila stvar njegove volje, tada bi se javio problem pogrešnog kruga u dokazivanju i nemogućnosti beskonačnog niza uzroka, a apsurdnost ovog dvoga je i očitošću i demonstrativnim argumentom dokazana na drugom mjestu.[42] Također je neophodno obratiti pažnju na činjenicu da čovjeka njegova volja ne čini nezavisnim od volje [Božije, već se ona nalazi u produžetku volje Božije.[43

Čovjek je biće koje teži savršenstvu .3.2

:Kao i brojni filozofi, i Allame kontingentne svjetove dijeli na tri vrste

1. Svijet intelekta (‘aleme ‘aql): upotrebljava se za egzistente koji su po biti i aktuelnosti čisti od materije i nijedna vrsta potencijala i pripravnosti ne postoji kod njih. Zato oni, kada dolaze u postojanje, posjeduju sva savršenstva koja pripadaju njihovoj razini egzistencije. Ova vrsta bića naziva se i potpunim bićima, a primjer njih su meleci.

2. Imaginalni svijet (‘aleme misal): upotrebljava se za bića koja nisu materijalna, ali posjeduju tragove materije, poput geometrijskog tijela, rastavljene i spojene imaginacije i sl.

3. Svijet materije (‘aleme madde): upotrebljava se za bića koja su materijalna i imaju odlike materije. Ova se vrsta bića naziva bićima koja teže savršenstvu, što znači da aktuelno ne posjeduju vlastita savršenstva, već su ona u njima potencijalna i u obliku pripravnosti, a procvatom u posebnim uvjetima trebaju biti dovedena do željenog savršenstva.[44]

Bez sumnje, čovjek posjeduje osobine svih triju svjetova i mora, uzevši u obzir svoju težnju ka savršenstvu, dovesti sebe do željenog savršenstva. Zato čovjek posjeduje skup sposobnosti koje ambicijom, trudom i dobrim djelima te religioznim uvjerenjima može dovesti do željenog cilja. Dakle, možemo zaključiti da u čovjeku prilikom njegovog stvaranja nijedno svojevoljno savršenstvo nije u stanju aktuelnosti i sve što ima – jesu pripravnosti i potencijali. Prema tome, ono što se u čovjekovoj iskonskoj prirodi (fitretu) nalazi kao težnja i pogled jeste čisti potencijalitet. Svakako, u filozofskom značenju postojanje ovih potencijaliteta je u čovjeku aktuelno. Dakle, njihova aktuelnost ogleda se u postojanju potencijalnosti i pripravnosti, a ne u tome da su dio voljnih savršenstava.

Čovjek ima svoj krajnji cilj .3.3

Čovjek je, kao i sva bića, stvoren radi nekog cilja. Zato u ovom suvislom svijetu treba prepoznati svoj krajnji cilj stvaranja i na temelju toga urediti svoje programe i dovesti se do njega.

Kako se iz ajeta i predaja može shvatiti, čovjekovo savršenstvo dijeli se na polusavršenstvo i krajnje savršenstvo. Stoga on za stizanje do krajnjeg savršenstva mora preći preko polusavršenstava ili preko polukonačnih odredišta i tako se dovesti do krajnjeg savršenstva.

Čovjekovo polusavršenstvo i krajnje savršenstvo

Savršenstvo svega postojećeg zavisi od njegove egzistencijalne razine. Naprimjer, savršenstvo biljke je to da postane dio životinje, a savršenstvo životinje je da stigne do čovjeka. Međutim, krajnje savršenstvo čovjeka, uzevši u obzir znanje, moć i milost, koje Bog čini imanentnim

njegovom biću, ogleda se u stizanju u susret Bogu, u tome da postane očitovanje Boga i Božijih atributa. Zato se u predaji kaže: “Ukrašavajte se sa odlikama Božijim!”[45]

Dakle, neka svako od vas očituje moć, znanje, mudrost i ljubav Božiju.

Iz časnog ajeta:

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ

O čovječe, ti nastojiš dospjeti do Gospodara svoga, uz zalaganje, pa susrest ćeš Ga[46], također se razumije da je kraj čovjekovog kretanja tačka na kojoj stiže u susret Bogu. Naravno, neki se dovode u susret s milošću, a neki u susret sa srdžbom Božijom.

Polusavršenstva se, pak, mogu ogledati u robovanju Bogu, bogobojaznosti, spoznaji, ispitima... Časni Kur'an spasenje vidi kao cilj obavljanja dobrih djela, govoreći nam da svako obredoslovno i dobro djelo činimo zarad vlastitog spasenja. Naprimjer, čišćenje je zarad stizanja do spasenja.

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى

[Zbilja, spašen je svako ko se očisti.[47

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا

[Uspjet će onaj ko je očisti.[48

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ

[Spašeni su vjernici.[49

Onaj koji izvojuje pobjedu nad svojim strastima – stigao je do svog spasenja.

وَقَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلَى

Pa spašen je ko danas pobijedi![50]

U jednom ajetu kaže se:

وَاذْكُرُوا اللَّـهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

Allaha mnogo spominjite, da biste postigli što želite,[51] a u drugom:

وَاتَّقُوا اللَّـهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

[Allaha se bojte, ne biste li spašeni bili.[52

3.4. Učinak čovjekovih napora u stizanju do cilja

Još jedno načelo koje je učinkovito i korisno na duhovnom putovanju i u stizanju do savršenstva jeste učinkovitost napora i ambicije. Čovjek mora znati da se plodovi svakog dobrog djela vraćaju njemu lično, kao što se posljedice svakog lošeg djela također vraćaju čovjeku, o čemu Kur'an govori:

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا

[Ako činite dobra djela, za sebe činite dobro, a ako činite zlo, sebi činite zlo.[53

قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِىَ فَعَلَيْهَا

Od Gospodara vašeg dolaze vam dokazi, pa ko progleda – u svoju korist to čini, a onaj ko je slijep – na svoju štetu je slijep.[54]

فَمَنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِ

[Onaj ko bude išao Pravim putem, na Pravom putu je za svoje dobro.[55

[Postoji i veliki broj drugih ajeta koji obrazlažu ovo načelo.[56

4. Zaključak

Samoizgradnja, čišćenje i moralna nadgradnja bit će mogući tek kada čovjek bude vjerovao da može stići do savršenstava i vrijednosti, na način da je promjena i preobrazba određenih stvari u njegovim rukama. Zbog toga se u svim etičkim sistemima volja uzima kao važan postulat, jer iz odgojnog aspekta, ukoliko se ne bude vjerovalo u nju, ili se neće ulagati napor ili će napor biti neozbiljan, pa na kraju čovjek neće imati osjećaj odgovornosti i obaveze ni prema kome, čak ni prema sebi.

Bez ikakve sumnje, volja ima veoma važnu ulogu u stizanju do savršenstva. Bude li išla ukorak sa jakim težnjama ka povećanju imana i dobrih djela, to će značiti pripremljenost uvjeta za rast i razvoj mogućnosti, zbog čega će čovjek stići do moralnih savršenstava i Božanskih svojstava. Važna tačka koju je neophodno spomenuti jeste činjenica da u časnom Kur'anu i predajama postoji veliki broj Božijih obraćanja upućenih čovjeku, a kada čovjek ne bi imao snagu za ovakvu vrstu promjene i odgovora na sva ta Božija obraćanja, Allah mu se nikada ne bi ni obratio. Dakle, uz postojanje svih ovih uputa, poput Kur'ana, vjerovjesnika, evlija, imama i razuma, kao unutrašnjeg dokaza, nema nam druge osim da prihvatimo da je stizanje do svakog

savršenstva stvar čovjekove slobodne volje. Sasvim je jasno da se veći dio čovjekovih savršenstava nalazi u njegovim ćudima. On bi se trebao svojom voljom nakon spoznaje stanja svoje duše posvetiti njenom čišćenju, razvijanju i ukrašavanju.

Naravno, moguće je da pojedinci posegnu za određenim materijalnim činiocima – poput zakona nasljeđivanja, prisile u okolini, povijesti kao prisile – i uzmu ih kao izgovor da se na taj način oslobode obaveze i pojedinačnih i društvenih odgovornosti te da krivicu za vlastite grijehe i prestupe prebace na pleća oca, majke, učitelja, okoline, povijesti... Međutim, u svakom slučaju, morali bismo znati da ne mogu obmanuti svoju savjest i da će na koncu biti pred Bogom odgovorni i pitani.

Ono što Allame Tabatabai piše u svojim djelima o vjerovanju, poslanstvu, imametu, dobru i zlu i sličnim temama dovodi nas do zaključka da je čovjek vrijedno Božije stvorenje, koje se u životu treba truditi vjerovanjem, naporom i zalaganjem kako bi stiglo do visokih položaja i, bez sumnje, na tom putu trebaju biti korišteni potencijali poput volje i moći kako bi na taj način bila utrta staza za stizanje do krajnjeg cilja. Dakle, on može iz trenutka u trenutak razmišljati i koristiti se svojom moći kako bi postao bolji i na taj način ostvariti lijep život. Allame religiju smatra skupom niza uvjerenja, morala i obredoslovlja,[57] a iz aspekta psihologije religije, on je uvjeren da je treba tražiti u vjerovanju i fitretu. On vjeruje da je središte vjerovanja srce i smatra da vjerovanje nije samo percipiranje, nego i to da duša prihvati i posebno prizna ono što je percipirano, a to prihvatanje dovodi do pokornosti duše.[58] Na položaju vjerovanja duša dobiva novo stanje i Allame ovu promjenu smatra istinskom, vjerujući da kada se kaže kako vjernik ima drugačiji život i svjetlost, to nisu nesuvisli i metaforični izrazi, već uistinu u vjerniku postoji zbilja i stvarnost koja ima svoj učinak, a koje nema kod drugih, i ona je zaslužnija da bude nazvana životom negoli ona zbilja koja se nalazi kod drugih ljudi, a koju nazivamo životom, nasuprot biljnom i životinjskom životu.

Mjesto ovog života ili duha vjerovanja, u to nema sumnje, jeste srce.[59] Zato Allame kaže: “U vjerniku postoji posebna svjetlost koju Bog daje isključivo njemu, kako bi se njom koristio na putu prema svome Gospodaru. Ova svjetlost je upravo zbilja vjerovanja i spoznaje.”[60]

Promjena sposobnosti duše ubraja se u nesporne pojave kod Allame i nigdje nije pisao podrobno o tome da u nekim uvjetima ona ne može biti promijenjena. Naravno – kako je to već kazano – moguće je da vježbanjem i upornošću čovjek stekne postojana poročna duševna svojstva, koja je veoma teško promijeniti, ali se istovremeno ova promjena ne može ubrajati u pojave koje su po sebi nemoguće. Jasno je da je moral, poput uvjerenja, akcidentalne naravi te kao takav ima mogućnost nestanka i ne može se ubrojati u čovjekove odlike po biti.

U vezi sa fitretom, koji po Allaminom uvjerenju pripada psihološkom aspektu religije, on je

uvjeren da korijen religije treba tražiti u fitretu,[61] tako da čovjek, zahvaljujući tome što je stvoren kao posebno biće na ova dva polja sebe može pozvati ka ishodištu i izvoru savršenstava i dobrota. Stoga se čovjek susreće sa skupom posebnih sposobnosti vezanih za svakog čovjeka te treba, pripremajući preduvjete za ostvarenje savršenstava koja mu priliče, i ostvariti ih te živjeti životom dostojnim čovjeka.

Allame, razmatrajući društveni aspekt religije, kaže: "Religijska metoda, koja je zakonodavnu volju Božiju rasprostrla da vlada nad svim ljudima, jamčeći načelo monoteizma, lijepog morala i društvene pravde, jeste jedina metoda koja može čovjekova unutrašnja svojstva i uvjerenja jamčiti i popraviti te se posvetiti trima aspektima: uvjerenju, moralu i djelima."[62]

"Društveni aspekt religije ostavit će pozitivan trag u očuvanju poretka i temelja društva. Religija je, u svom društvenom aspektu, čuvar i jamac lijepog morala u društvu i osnovni uzrok sprječavanja čovjekovih strasti. Društveni aspekt religije nastoji religiji osigurati takav položaj u kojem će ustrojstvo i poredak društva opstati i jedinstvo društva biti sačuvano."[63]

Naravno, zbog toga što je religija usklađena sa zbiljskim poretkom stvaranja, svi njeni programi su pravedno uređeni i uravnoteženi te pokrivaju sve čovjekove potrebe, bilo pojedinačne ili društvene, i ne temelje se na čovjekovim prohtjevima. Zato u ljudskom društvu treba izvršiti ono što zahtijeva istina, a ne ono što je u skladu sa duševnim prohtjevima i unutrašnjim [težnjama čovjeka.[64

Kanz al-'ummal, sv. 3, str. 16, predaja 52175. [1]

[2] Bihar al-anvar, sv. 66, str. 405.

[3]Isto; Kanz al-'ummal, predaja 5218.

[4] Mustadrak al-vasail, sv. 2, str. 238, staro izdanje.

[5] Tanbih al-havatir, str. 362.

[6] Tusi, Hadže Nasiruddin, Ahlake Naseri, str. 102. i 103.

[7] Gazali, Muhammed, Kimjaje sa'adet, str. 436.

[8] Nišaburi, Radijuddin, Mekarim al-ahlaq, str. 231.

[9] Tusi, Hadže Nasiruddin, Ahlake Naseri, str. 103–105.

[10] Feraid al-suluk, str. 574.

[11] Kušejri, Ebu-l-Kasim, Resaleje Kušejrije, str. 107.

[12] Gazali, Muhammed, Kimjaje sa'adet, str. 432.

[13] Hamedani, 'Ajnu-l-Kudat, Tamhidat, str. 495.

[14] Suhravardi, Ebu Hafs Omer, ‘Avarif al-ma‘arif, str. 246.

[15] Neki pjesnici se slažu sa ovim stavom, zbog čega u svojim pjesmama (koje mogu u sebi sadržati hiperbole) razvijaju ovaj stav.

[16] Naraki, Mahdi, Džami‘ al-sa‘adat, dio , str. 27; Makarem Širazi, Naser, Ahlak dar Kor'an, sv. 1, str. 30.

[17] Naraki, Mahdi, Džami‘ al-sa‘adat, sv. 1, str. 27.

[18] Isto.

[19] Makarem Širazi, Naser, Ahlak dar Kor'an, sv. 1, str. 33.

[20] Al-Džam‘ bajna ra'jaj al-hakimajn, str. 95.

[21] Isto.

[22] Džavadi Amoli, Abdullah, Tefsire mouzuije Kor'ane kerim, sv. 10; Mabadije ahlak dar Kur'an, str. 83.

[23] Isto, str. 84.

[24] Bihar al-anvar, sv. 75, str. 30, predaja 374.

[25] Džami‘ al-sa‘adat, sv. 1, str. 24. Neki ovu predaju koriste kao dokaz nemogućnosti promjene morala, no ona može biti uzeta i kao tradicionalni dokaz promjenjivosti morala. Ono što se iz ove predaje može shvatiti jeste da je teško promijeniti moral koji je postao navika. Međutim, istovremeno, svaka navika može biti izmijenjena u željenom smjeru ustrajnošću, vježbom i odricanjem.

[26] Džavadi Amoli, Abdullah, Tefsire mouzuije Kor'ane kerim, sv. 10, str. 85.

[27] Pored životinja, ova promjena se odnosi i na biljke, čije se osobine određenim postupcima mijenjaju. Kalemljenje je pokazatelj ove promjene.

[28] Makarem Širazi, Naser, Ahlak dar Kor'an, sv. 1, str. 32; Osule masaele ahlaki.

[29] O istome govori i 164. ajet sure Alu ‘Imran.

[30] Makarem Širazi, Naser, Ahlak dar Kor'an, sv. 1, str. 34.

[31] Aš-Šams, 9. i 10.

[32] Makarem Širazi, Naser, Ahlak dar Kor'an, sv. 1, str. 35.

[33] Al-Ma'ida, 8.

[34] Al-Tagabun, 16.

[35] Alu ‘Imran, 102.

[36] Qommi, Abbas, Safina al-bihar, korijen h-l-k.

[37] Bihar al-anvar, sv. 1, str. 369.

[38] Isto, sv. 71, str. 385.

[39] Gurar al-hikam, 1280. i 1281.

[40] Pogledati različita poglavlja u drugom svesku djela Usulu Kafi i Ravdatu Kafi, trećem svesku zbirke Mizan al-hikma te prvom svesku djela Safina al-bihar.

[41] Al-Mizan fi tafsir al-Qur'an, sv. 10, str. 370–373.

[42] Tabatabai, Muhammed Husejn, Bahse botlane dour va tasalsol.

[43] Al-Mizan fi tafsir al-Qur'an, sv. 1, str. 356, tumačenje 153–157. ajeta sure Al-Baqara.

[44] Tabatabai, Nihaja al-hikma, dio 12, pogl. 19, str. 313.

[45] Bihar al-anvar, sv. 58, str. 129.

[46] Al-Inšiqaq, 6.

[47] Al-A'la, 14.

[48] Al-Šams, 9.

[49] Al-Mu'minun, 1.

[50] Ta-Ha, 64.

[51] Al-Džumu'a, 10.

[52] Alu 'Imran, 130.

[53] Al-Isra', 7.

[54] Al-An'am, 104.

[55] Al-Naml, 92.

[56] Al-Nahl, 40; Fatir, 18; Fusilat, 46; Al-Zumar, 7; Al-Isra', 15; Al-An'am, 164; Al-Nisa', 123.

[57] Barresihaje eslami, str. 35.

[58] Al-Mizan fi tafsir al-Qur'an, sv. 1, str. 45; sv. 5, str. 206; sv. 11, str. 354.

[59] Al-Mizan fi tafsir al-Qur'an, sv. 15, str. 123.

[60] Isto.

[61]Isto, sv. 16, str. 178.

[62] Madžmu'eje resael, str. 32.

[63] Isto, str. 334.

.[64] Barresihaje eslam, str. 36